

לא יומתו אבות על בנים - איש בחטאו יומת

מים ראשונים: בעיון בדברי התורה, דרשניה ומפרשיה, אין להתעלם גם מפרשות ודינים שקשים לנו להבנה כבני התקופה המודרנית. ויש לא מעט כאלה דווקא בפרשתנו. אל לנו לקחת רק את הדברים הנעימים לאוזנינו והמתיישרים בנחת בלבנו ולהתעלם מהשאר. אנו צריכים להתנתק לרגע ממושגי זמננו ולהגיע לסוף דעתה של התורה שניתנה בעולם שהיה שקוע בעבודת אלילים, בערות, גילוי עריות, אמונות טפלות, מאגיה, תלות בתהפוכות מזג האוויר וכו' והתבטא בין השאר בתוחלת חיים קצרה ותמותה גבוהה בעיקר של ילדים. אם נבחן ללא כחל ושרק את דברי התורה ואת פירושי חז"ל עליה (תורה שבע"פ) ואת הנדבך הנוסף שבנו פרשני המקרא לדורותיהם, נוכל להבין את המהפכה הגדולה שעשתה התורה בתרבות עם ישראל (ובתרבות העמים האחרים), מהפכה שלא אירעה ביום אחד.

לא יומתו אבות על בנים ובנים לא יומתו על אבות איש בחטאו יומתו: (דברים כד טז).¹

בְּשֵׁנֵת שְׁתַּיִם לְיוֹאֵשׁ בֶּן יוֹאֶחָז מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל מֶלֶךְ אֲמַצְיָהוּ בֶן יוֹאֵשׁ מֶלֶךְ יְהוּדָה: ... וַיְהִי כַּאֲשֶׁר חִזְקָה הַמַּמְלָכָה בָּיָדוֹ וַיֵּךְ אֶת עֶבְדָּיו הַמַּכִּים אֶת הַמֶּלֶךְ אָבִיו: וְאֵת בְּנֵי הַמַּכִּים לֹא הֵמִית כִּפְתוּב בְּסֵפֶר תּוֹרַת מֹשֶׁה אֲשֶׁר צִוָּה ה' לֵאמֹר לֹא יוּמָתוּ אָבוֹת עַל בְּנֵים וּבְנֵים לֹא יוּמָתוּ עַל אָבוֹת כִּי אִם אִישׁ בְּחַטָּאוֹ יוּמָת: (מלכים ב יד א-ו).²

וַיְהִי דָבָר ה' אֵלַי לֵאמֹר: מֶה לָּכֶם אַתֶּם מְשָׁלִים אֶת הַמֶּשֶׁל הַזֶּה עַל אֲדָמַת יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר אָבוֹת יֹאכְלוּ בֶסֶר וְשָׂנִי הַבָּנִים תִּקְהִינָה: חִי אֲנִי נְאֻם אֲדֹנָי ה' אִם יְהִי לָכֶם עוֹד מֶשֶׁל הַמֶּשֶׁל הַזֶּה בְּיִשְׂרָאֵל: הֵן כָּל הַנְּפֹשׁוֹת לִי הֵנָּה כִּנְפֹשׁ הָאָב וּכְנֹפֶשׁ הַבֵּן לִי הֵנָּה הַנְּפֹשׁ הַחַטָּאת הִיא תָמוּת: ... הַנְּפֹשׁ הַחַטָּאת הִיא תָמוּת בֶּן לֹא יִשָּׂא בְעוֹן הָאָב וְאָב לֹא יִשָּׂא בְעוֹן הַבֵּן צְדִיקַת הַצְּדִיק עָלָיו תִּהְיֶה וְרִשְׁעַת רִשְׁעֵי הַרֹשָׁע עָלָיו תִּהְיֶה: ... וְאִמְרַתֶּם לֹא יִתְכַן דָּרֶךְ אֲדֹנָי שָׁמְעוּ נָא בַּיִת יִשְׂרָאֵל הַדְרָכִי לֹא יִתְכַן הֲלֹא דְרָכִיכֶם לֹא יִתְכַנוּ: בְּשׁוּב צְדִיק מִצְדָּקָתוֹ וְעָשָׂה עוֹל וּמָת עָלֵיהֶם בְּעוֹלוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה יָמוּת: וּבְשׁוּב רֹשָׁע מִרִשְׁעָתוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה וַיַּעַשׂ מִשְׁפָּט וּצְדָקָה הוּא אֶת נַפְשׁוֹ יַחֲיֶה: וַיִּרְאֶה וַיִּשָּׁב מִכָּל פְּשָׁעָיו אֲשֶׁר עָשָׂה חַיֵּו יַחֲיֶה לֹא יָמוּת: (יחזקאל פרק יח).³

מסכת סנהדרין דף כז עמוד ב

משנה. ואלו הן הקרובין: אחיו, ואחי אביו, ואחי אמו, ובעל אחותו, ובעל אחות אביו, ובעל אחות אמו, ובעל אמו, וחמיו, וגיסו. הן ובניהן וחתניהן, וחורגו לבדו. אמר רבי יוסי: זו משנת רבי עקיבא. אבל משנה ראשונה: דודו, ובן דודו, וכל הראוי לירשו, וכל הקרוב לו באותה שעה וכו'.⁴

¹ ברצף המצוות המרובות שבפרשת כי תצא (27 מצוות עשה, 47 מצוות לא תעשה), בין איסור עושי שכר לכיסור הטיית משפט הגר, מצוי פסוק זה המקפל בתוכו עקרון משפטי-מוסרי בסיסי ביותר. האם גם זו מצווה (לא תעשה) שיש לה גדרים וחוקים או שמא רק קביעה מוסרית-דתית? כיצד נערוך פסוק זה מול המילים: "פֶּקֶד עוֹן אָבוֹת עַל בְּנֵים וְעַל בְּנֵי בְנֵים עַל שְׁלֹשִׁים וְעַל רִבְעִים", שנזכרים ארבע פעמים בתורה: בשמות כ ה ובדברים ט בעשרת הדברות, ובשמות לד ז ובמדבר יד יח בשלוש עשרה מידות שהתגלו למשה בלוחות השניים שהפכו לשבע מידות בחטא המרגלים. האין אלה פסוקים סותרים? (ומטיבי לכת ימצאו את ההבדל הדק בין עשרת הדברות ו"ג מדות באזכור "פוקד עוון אבות על בנים" טרם שנגלה אותו בהמשך).

² על אמציה מלך יהודה, עשירי בשושלת בית דוד, נאמר "וַיַּעַשׂ הַיֶּשֶׁר בְּעֵינָיו ה' רַק לֹא כְדוֹד אָבִיו כָּל אֲשֶׁר עָשָׂה יוֹאֵשׁ אָבִיו עָשָׂה". יואש אביו של אמציה ניצל בעודו ילד ע"י יהוידע הכהן הגדול בעת שענתליה בתם של אחאב (ואיזבל) השתלטה על ממלכת יהודה ובקשה לחסל את כל צאצאי בית דוד. ראה מלכים ב פרק יא. יואש שעלה למלוכה בעקבות המרד נגד עתליה, שיקם את הממלכה ואת שושלת בית דוד והחזיר את עבודת ה' (להוציא העבודה בבמות). אך הוא נרצח בידי קושרים (אולי בידי שרידי משפחת עתליה), ככתוב במלכים ב יב כא: "וַיִּקְמוּ עֶבְדָּיו וַיִּקְשְׁרוּ קֶשֶׁר וַיִּכּוּ אֶת יוֹאֵשׁ בֵּית מֶלֶךְ הַיּוֹרֵד סֵלָא". כאשר אמציה תופש את השלטון בעקבות רצח אביו הוא מכה את המכים את אביו, אבל חס על חייהם של בניהם (ושאר קרובי משפחתם?) שלא כנהוג באותם ימים, כאשר מלך ביקש לבסס את שלטונו. מדוע לא עשה זאת? בגלל הפסוקים בפרשתנו. אגב, אין זה האזכור היחיד של "תורת משה" בנ"ך, ראה גם יהושע ח לא-לב, שם כג ו, צוואת דוד לשלמה במלכים א ב ג, צדקתו של יאשיהו במלכים ב כג ה, מלאכי ג כב, דניאל ט יא-יג, עזרא ג ג, שם ז ו, נחמיה ח א וגם בדברי הימים. אבל כאן יש אזכור וקשר ישיר לפסוק ולמצווה ספציפיים בתורה (כך גם ביהושע ח בכתיבת התורה על אבנים, אבל הקרבה של ספר יהושע לספר דברים היא מיוחדת).

³ פרק יח בספר יחזקאל הוא מאמר (נבואה) מיוחד המוקדש כולו לדיון בשכר ועונש, בצדקת הצדיק וברשעת הרשע, בעונש או בשכר שכל אחד יקבל כראוי לו, במוטיב התשובה ומעל לכל בניתוק מוחלט של קשר בן-אב או אב-בן בנושאים אלה. נראה שיחזקאל נלחם שם בדעות קדומות שבנים נענשים בגין מעשה אבותיהם (וההפך), כנראה גם כחלק מהייאוש של גולי בבל אחרי החורבן, אחר שהאבות אכלו בוסר והבנים שגלו מיואשים. ראה דברינו [עבד שמכרו רבו](#) בתשעה באב. פרק זה הוא יסוד חשוב בספרות הנביאים לנושא שכר ועונש, צדק בעולם ויכולת תיקון ותשובה, וראוי לעיון מורחב בפני עצמו! לא בכדי נלקחו לא מעט פסוקים מפרק זה לתפילת הימים הנוראים, כגון הפסוק: "הַחֶפֶץ אֶחָפֵץ מוֹת רֹשָׁע נְאֻם אֲדֹנָי ה' הֲלוֹא בְּשׁוּבוֹ מִדְרָכָיו וְחִיָּה" וכן הפסוק החותם את הפרק: "כִּי לֹא אֶחָפֵץ בְּמוֹת הַמֵּת נְאֻם אֲדֹנָי ה' וְהִשִּׁיבוֹ וְחִיָּה".

⁴ משנה זו מגדירה את בני המשפחה שאינם יכולים להעיד לבן משפחתם בשל קרבה משפחתית. ראה שם גם דין "אוהב ושונא".

גמרא. מנהני מילי? - דתנו רבנן: "לא יומתו אבות על בנים", מה תלמוד לומר? אם ללמד שלא ימותו אבות בעון בנים ובנים בעון אבות - הרי כבר נאמר: "איש בחטאו יומתו". אלא, לא יומתו אבות על בנים - בעדות בנים, ובנים לא יומתו על אבות - בעדות אבות.⁵

ובנים בעון אבות לא? והכתיב: "פוקד עון אבות על בנים!" - התם כשאוחזין מעשה אבותיהן בידיהן. כדתניא: "ואף בעונות אבותם אתם ימקו - כשאוחזין מעשה אבותיהם בידיהם".⁶ אתה אומר כשאוחזין, או אינו אלא כשאין אוחזין? כשהוא אומר: "איש בחטאו יומתו" - הרי כשאוחזין מעשה אבותיהן בידיהן.⁷ ולא? והכתיב: "וכשלו איש באחיו" (ויקרא כו לו) - איש בעון אחיו, מלמד שכולן ערבים זה בזה! - התם שהיה בידם למחות ולא מיחו.⁸

מסכת ברכות דף ז עמוד א

אמר ר' זעירוב: צדיק וטוב לו - צדיק בן צדיק, צדיק ורע לו - צדיק בן רשע.⁹ איני? והא כתיב: "פוקד עון אבות על בנים", וכתב: "ובנים לא יומתו על אבות", ורמינן קראי אהדדי ומשנינן: לא קשיא, הא - כשאוחזין מעשה אבותיהם בידיהם, הא - כשאין אוחזין מעשה אבותיהם בידיהם!¹⁰ אלא, הכי קאמר ליה: צדיק וטוב לו - צדיק גמור, צדיק ורע לו - צדיק שאינו גמור, רשע וטוב לו - רשע שאינו גמור, רשע ורע לו - רשע גמור.¹¹

ופליגא דרבי מאיר, דאמר רבי מאיר: שתיים נתנו לו ואחת לא נתנו לו, שנאמר: "והנתי את אשר אחון" - אף על פי שאינו הגון, - "ורחמתי את אשר ארחם" - אף על פי שאינו הגון.¹²

פסיקתא דרב כהנא (מנדלבוים) פסקא כה - סליחות

⁵ הגמרא שואלת מיניה וביה לפרש הכפילות בפסוק שלנו: מספיק לומר: "איש בחטאו יומתו" וממילא נבין שאבות לא יומתו בגין בנים ולא בנים בגין אבות. לשיטה **דברה תורה בלשון בני אדם** (ראה דברינו בנושא זה בפרשת נשא) אין כאן קושי מיוחד, חזרה התורה והדגישה עניין זה בכפל לשון כמותו מצאנו לא מעט במקרא. אך מטרת הגמרא כאן היא למצוא סימוכין מהתורה לאיסור עדות קרובים, והנה אם נדרוש את שני חלקי הפסוק, יש לנו סמך כזה. ראה לימוד זה גם במדרש ספרי דברים פרשת כי תצא פסקא רפ (שאולי הוא המקור, הוא ה"תנו רבנן") וזה לשונו: "לא יומתו אבות על בנים - וכי מה בא הכתוב ללמדנו, שלא יומתו אבות על ידי בנים ולא בנים על ידי אבות? והלא כבר נאמר: איש בחטאו יומתו! אלא שלא יומתו אבות בעדות בנים ולא בנים בעדות אבות וכ'". כך גם במקבילה בתלמוד הירושלמי שבועות פרק ד הלכה א. (ומטיבי לכת יעינו בגמרא בבא קמא פח ע"א שם נמשכת הדרשה על הפסוק שלנו לפסול עדות עבד מחד גיסא, אבל להכשיר עדות גר מאידך גיסא). סוף דבר, פתרנו את עניין הכפילות בפסוק. אבל עדיין את הקביעה הבסיסית "איש בחטאו יומתו" טרחה התורה לכתוב ולא סמכה על המוסר האנושי הכללי. ואנו חוזרים ושואלים האם זו אמירה עקרונית-מוסרית שאלה דרכי ההשגחה בעולם, או שיש כאן גם ענין להלכה וציווי מעשי לבני האדם? עד שנענה לשאלה זו, ראה שאחרי מחלוקת קרח הקשה מדגישה התורה: "ובני קרח לא מתו" (במדבר כו יא).

⁶ "תניא" זה הוא מדרש ספרא - תורת כהנים בפרשת בחוקותי פרשה ב תחילת פרק ח, על הפסוק בתוכחה שם: "והנשארים בכס ימקו בעונם, אינו אומר ימקו אלא ימסו בעונם, ובעונות אבותם אתם ימסו. והלא כבר הבטיח המקום לישראל שאינו דן האבות ע"י בנים ולא בנים ע"י אבותם, שנאמר: לא יומתו אבות על בנים ולא יומתו על אבות! אם כן למה נאמר אף בעונות אבותם אתם ימקו? אלא בזמן שהם תפוסים מעשה אבותם דור אחר דור דוריהם נידונין על ידיהם".

⁷ משום מה לא נחה דעתה של הגמרא מהרשה בספרא והיא חוזרת ושואלת אולי הפסוק: "פוקד עון אבות על בנים" הוא גם אם הבנים הם צדיקים ואינם אוחזים במעשה אבותיהם הרשעים, בכל זאת הקב"ה פוקד עון האבות על הבנים? עונה הגמרא: לא. הפסוק "איש בחטאו יומתו" הוא ברור ביותר (את החלק הראשון של הפסוק כבר לקחנו לעניין העדות אז אי אפשר להיעזר גם בו, למרות שבפשוט הפסוק הכל עניין אחד) ולפיכך בהכרח ש"פוקד עון אבות על בנים" הוא כאשר הם ממשיכים ברשע אבותיהם. ורש"י מוסיף שאז: "נפרעין מהן עוונותיהם ועון אבותיהם".

⁸ הגמרא לא מניחה לנושא, נראה שהיא רוצה לברר ולמצות את העניין עד תומו: אדם יענש אך ורק בגין חטאיו הוא. לפיכך היא שואלת מפסוק אחר בתוכחה של פרשת בחוקותי שמלמד שאנשים יכולים להיכשל האחד בגין מעשיו של האחר. באמת, אין בעיה עם הפסוק הזה שפשוט מתאר את הקורות כאשר עם ישראל חוטא ונענש. בני אדם במצבים כאלה כושלים ונכשלים האחד עם השני. אבל יש לנו כבר דרשה במקום אחר על פסוק זה: "מלמד שכולם ערבים זה בזה" ויש להתחשב בה. התשובה היא שזה אכן דין מיוחד של "כל ישראל ערבים זה בזה", בפרט במקרה שיכלו למחות ולעצור את ההתדרדרות ולא עשו כן. וכבר הקדשנו דף מיוחד לנושא מורכב זה. ראה דברינו **כל ישראל ערבים זה בזה** בפרשת בחוקותי. סוף דבר: "איש בחטאו יומתו"!

⁹ ראה שם בתחילת הסוגיה שמשה ביקש מהקב"ה שלוש בקשות ובהן "בקשה אחת קטנה": מפני מה יש בעולם צדיקים שרע להם ולעומתם רשעים שטוב להם! זו השאלה העצומה של שכר ועונש שכבר הנביא ירמיהו זועק עליה: "צדיק אֵתָה ה' כִּי אָרִיב אֶלֶיךָ אֶךְ מִשְׁפָּטִים אֲדַבֵּר אֹתָךְ מִדֹּעַ דָּךְ רְשָׁעִים צִלְחָה שְׁלוֹ כֵּל בְּגָדֵי בְגָד (ירמיהו יב א). והתשובה שקיבל משה היא: "צדיק וטוב לו - צדיק בן צדיק, צדיק ורע לו - צדיק בן רשע, רשע וטוב לו - רשע בן צדיק, רשע ורע לו - רשע בן רשע". משם מתחיל הקטע שהבאנו.

¹⁰ הגמרא מצטטת את הדיון שראינו לעיל בגמרא סנהדרין ואת האבחנה שם בין מי שאוחז במעשה אבותיו (הרשעים) ובין מי שאינו. עפ"י הבחנה זו מי שאינו אוחז במעשי אביו הרשע, היינו הוא "צדיק בן רשע", אינו נענש כלל ואילו בסוגיה כאן זה המקרה של צדיק ורע לו!

¹¹ בגלל קושיה זו משנה הגמרא את ההגדרה של "צדיק ורע לו" למקרה פשוט יותר שאינו קשור במעשי אבותיו - צדיק שאינו גמור. הקביעה שבגמרא סנהדרין לעיל שאדם לא יענש בשום פנים ואופן מחטאי אבותיו, שרירה וקיימת.

¹² רבי מאיר חולק על הדעה שלמשה נגלה סוד שכר ועונש. על שתי בקשות נענה משה (ראה שם בגמרא מה הן), אבל על "השאלה הקטנה" של שכר ועונש בעולם הזה - לא קיבל תשובה. ראה בגמרא מנחות כט א' משה מזדעק אל מול הייסורים הנוראים שקיבל ר' עקיבא ונענה: "שתוק, כך עלה במחשבה לפני". כך גם אלישע בן אבויה שראה איך בן מקיים גם מצוות שילוח הקן וגם כיבוד אב ואם ומת בירידתו מהסולם. בדברינו **אלישע בן אבויה הוא אחר** בדפים המיוחדים. אין זה המקום להיכנס לכל הנושא הענק של שכר ועונש, רק נסתפק בשאלה שאם אין לנו תשובה על כך, שמא גם הקביעה "איש בחטאו יומתו" איננה מתקיימת תמיד כפשוטה?

"פוקד עון אבות על בנים ועל בני בנים על שלשים ועל רבעים" (במדבר יד יח), (משל) לארבע דיוטות¹³ זו למעלה מזו וזו למעלה מזו. בזו יין ובזו שמן, ובזו דבש ובזו מים. נפלה דליקה באחת מהן הם מכבות זו את זו. אבל אם היו כולם של שמן - כולן נשרפות. כך, בזמן שהם תופשין מעשה אבותם, דור אחר דור, דור אחר דור, הם נידונין על ידם. אבל אם היו משורגין דור אחד צדיק דור אחד רשע - "לא יומתו אבות על בנים ובנים לא יומתו על אבות" (דברים כד טז). באותה שעה שמח משה ואמר: אין בישראל קוצץ בן קוצץ.¹⁴

רשב"ם שמות פרק כ פסוק ה

"פֹּקֵד עוֹן אָבוֹת עַל בְּנֵים עַל שְׁלֹשִׁים וְעַל רְבָעִים לְשָׁנָאִי" - אִם הַבָּנִים שׁוֹנְאִי.¹⁵

במדבר רבה יט לג, פרשת חוקת פרשה יט

זה אחד מג' דברים שאמר משה לפני הקב"ה ואמר לו: לְמִדְתְּנִי. אמר לפניו: ריבונו של עולם, מנין ישראל יודעין מה עשו? לא במצרים נתגדלו? וכל מצרים עובדי עבודת כוכבים הם...¹⁶ השניה, כשאמר לו הקב"ה: "פוקד עון אבות על בנים", אמר משה: ריבונו של עולם, כמה רשעים הולידו צדיקים, יהיו נוטלין מעוונות אבותיהם!! תרח עובד צלמים ואברהם בנו צדיק. וכן חזקיהו צדיק ואחזו אביו רשע. וכן יאשיהו צדיק ואמון אביו רשע... אמר לו הקב"ה: לְמִדְתְּנִי! חייך שאני מבטל דברי ומקיים דבריך, שנאמר: "לא יומתו אבות על בנים ובנים לא יומתו על אבות". וחייך שאני כותבן לשמך שנאמר: "וְאֶת בְּנֵי הַמְּפִיקִים לֹא הִמִּית פֶּתַח בְּסֶפֶר תּוֹרַת מֹשֶׁה אֲשֶׁר צָוָה ה' לֵאמֹר לֹא יוֹמְתוּ אָבוֹת עַל בְּנֵים וּבָנִים לֹא יוֹמְתוּ עַל אָבוֹת וְכוּ' " (מלכים ב יד ו).¹⁷

מסכת מכות דף כד עמוד א

אמר ר' יוסי בר חנינא: ארבע גזירות גזר משה רבינו על ישראל, באו ארבעה נביאים וביטלו. משה אמר: "וישכון ישראל בטח בדד עין יעקב" (דברים לג כח), בא עמוס וביטלה, שנאמר: "וְאֵלֶּיךָ יָבִיאוּ כָּל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְיִשְׁכְּנוּ בְּיַדְּךָ כִּי יִשְׁכְּנוּ בְּיַדְּךָ הוּא" (עמוס ה ה), וכתוב: "נַחֵם ה' עַל זֹאת גַּם הִיא לֹא תִהְיֶה אֶמְרָתְךָ הַזֹּאת" (הפסוק העוקב שם). משה אמר: ובגוים ההם לא תרגיע, בא ירמיהו ואמר: הלוך להרגיעו ישראל. משה אמר: פוקד עון אבות על בנים, בא יחזקאל וביטלה: הנפש החוטאת היא תמות.¹⁸

¹³ קומות, מפלסים. נראה שהכוונה לשורות של חביות זו ע"ג זו במרתף הבית בו שמרו משקאות. ראה משנה בראש מסכת פסחים.
¹⁴ מדרש זה, על הימים שבין שבת שובה ויום הכיפורים, אינו נזקק כלל לפסוק בפרשתנו ולעימות שבינו ובין "פוקד עון אבות על בנים". המדר ממוקד כולו בפסוק "פוקד עון אבות על בנים" - זה שבשבע המידות שמה מזכיר בתפלתו בפרשת חטא המרגלים. ראה דברינו [בשבע מידות כנגד "ג מידות"](#) בפרשת שלח לך. מתוך עיון בפסוק זה בלבד, יוצר המדרש את המשל על דיוטות (חביות) של משקים שאם כולם שמן לא יימלטו משריפה אם תפרוץ (שמן סמל לרשע?). אך אם הם משקים שונים, לא תתפשט האש ויכבו זה את זה. כאילו הוא קורא את הפסוק כך: פוקד עון אם הוא באבות ונמשך בבנים, בשילשים ובריבעים. ולפי שלא ימלט שלא יהיו בארבעה דורות גם דור אחד לפחות או שניים שאינם רשעים, תכבה השריפה ולא תתפשט על פני כל הבית. משל/פירוש היה מספיק על מנת שמה ישמח, שהרי לא ייתכן שבעם ישראל תהיה שרשרת של קוצצים וקוצים, בלי איזו "שושנה בין החוחים". ונראה שמכאן לקח הפייטן את הפיוט אץ קוצץ בן קוצץ לפרשת זכור. ראה דברינו [על איזה עץ תלו את המן](#) בפורים.
¹⁵ אנו מדלגים לרגע לפרשנות המקרא מסיבות טובות. בשלוש מלים מאיר רשב"ם את הפסוק: "פוקד עון אבות" באור חדש. ראה הערה 1 לעיל המפרטת את ארבעה המופעים של "פוקד עון אבות" בתורה: שניים בעשרת הדברות ושניים ב"ג ובשבע המדות (אחרי חטא העגל ואחרי חטא המרגלים). בא רשב"ם וזורק אלומת אור על המילה "לשונאי". על אילו בנים ייפקד עון אבותיהם עד ארבעה דורות? על אותם שהם שונאי! והרי זה בדיוק מה שהגמרא מכנה "אוחזים במעשה אבותיהם בידיהם" וספרא ופסיקתא דרב כהנא מכנים: "תפוסי או תופשי מעשה אבותם". והכל נהיר ובהיר. אך דא עקא, שמדרש פסיקתא דרב כהנא דורש את "פוקד עון אבות" של שבע המדות בחטא העגל (במדבר יד יח) שם לא נמצאת המילה "לשונאי", ולפיכך לא נוכל לסייע לדרשתו מדיוק נאה זה שעמד עליו רשב"ם. (לגבי הגמרא בסנהדרין ומדרש ספרא קשה לדעת לאיזה פסוק הם מתכוונים).
¹⁶ זו הסגוריה של משה על חטא העגל בנימוקים מנימוקים שונים. ראה דברינו [סניגוריות על חטא העגל](#) בפרשת כי תשא.
¹⁷ בגמרא ברכות לעיל ראינו שלושה דברים שביקש משה מאת הקב"ה, ואילו כאן שלושה דברים שהקב"ה למד ממה. אחד מהם הוא: "לא יומתו אבות על בנים ובנים על אבות, איש בחטאו יומת". ספר דברים הוא אכן "תורת משה" ובעימות כביכול בין ספרים שמות ובמדבר המכילים את "פוקד עון אבות על בנים" שבעשרת הדברות ושלוש עשרה המדות, ובין "תורת משה" שקובעת: "איש בחטאו יומת" - נצחה תורת משה. ואין זו הפעם היחידה שמה כביכול משנה מדברי התורה במקום אחר. ראה מדרש דברים רבה ה יג ואחיים על הפסוק באיוב: "ותגזר אומר ויקם" בדברינו [וקראת לשלום](#) בפרשת שופטים אחר כותלנו.
¹⁸ והגזירה הרביעית היא: "משה אמר: ואבדתם בגוים, בא ישעיהו ואמר: והיה ביום ההוא יתקע בשופר גדול ובאו האובדים וגו'". מדרש זה נותן את מלוא הקרדיט על ביטול "פוקד עון אבות על בנים" לנביא יחזקאל שאת פרק יח המיוחד שלו הזכרנו לעיל! האם שכח הדרשן את הפסוק בפרשתנו? אפשר שהוא מבקש להעצים את כוחם של הנביאים כממשיכי נבואת משה. ואפשר שהוא מתגונן לדרשות שראינו לעיל המנסות לפשר בין הפסוקים: "פוקד עון אבות על בנים" ר'איש בחטאו יומת", ומעדיף לראות את דברי יחזקאל כמבטלים לחלוטין את "פוקד עון אבות על בנים". בשום מקרה. גם כאשר בן אוחז במעשה אבותיו והוא "רשע בן רשע", הוא נענש על מעשיו בלבד, לא על מעשי אביו. כל אחד מהרשעים יידון לעצמו. יחזקאל עושה צעד נוסף מעבר למשה. אך עדיין אנו מזכירים את "פוקד עון אבות על בנים" בתפילותינו ומחשיבים את "ג המידות כתפילת סליחה מרכזית: "ברית כרותה לשלש עשרה מדות שאינן חוזרות ריקם" (ראש השנה יז ע"ב, ראה כל הדרשה שם שהקב"ה מלמד את משה את סוד שלוש עשרה המידות וכיצד יש לומר אותן). ובאשר למדרש במדבר רבה לעיל, משום שהוא מן הסתם מאוחר לגמרא במסכת מכות, נראה שהוא

מסכת שבת דף נה עמוד א

אמר רב אמי: אין מיתה בלא חטא ואין יסורין בלא עון. אין מיתה בלא חטא – דכתיב: "הַנֶּפֶשׁ הַחַטָּאת הִיא תָמוּת בּוֹ לֹא יִשָּׂא בְעוֹן הָאֵב וְאֵב לֹא יִשָּׂא בְעוֹן הַבֶּן צְדָקַת הַצַּדִּיק עָלָיו תִּהְיֶה וְרִשְׁעַת רִשְׁעֵי הַרְשָׁע עָלָיו תִּהְיֶה וְגו' " (יחזקאל יח כ) – אין יסורין בלא עון, דכתיב: "וַיִּפְקְדֵנִי בַשֶּׁבֶט בְּשָׁעִים וּבַגְּנָעִים עֲוֹנִים" (תהלים פט לג).¹⁹

מסכת יבמות דף עט עמוד א

"וַיִּקַּח הַמֶּלֶךְ אֶת שְׁנֵי בְנֵי רַצְפָּה בֵּת אֲזִיָּה אֲשֶׁר יָלְדָה לְשָׂאוֹל אֶת אַרְמֹנִי וְאֶת מְפַשֶׁת וְאֶת חַמְשֵׁת בְּנֵי מִיכָל בֵּת שָׂאוֹל אֲשֶׁר יָלְדָה לְעַדְרִיאֵל בֶּן בְּרִזְלֵי הַמְּחַלְתִּי: וַיִּתְּנֵם בְּיַד הַגְּבַעְעִים וְכו' " (שמואל ב כא ח-ט)²⁰ ... והוא כתיב: "לא יומתו אבות על בנים ועל רביעם, ואם כן דינא זוטרא ודינא רבא איכא בינייהו."²²

אברבנאל שמואל ב פרק כא

וכפי הפשט והסברא הישרה נשיב לזה שמה שאמרה תורה: "לא יומתו אבות על בנים ובנים לא יומתו על אבות", היא אזהרה לבית דין במשפט האנושי שלא יעשו כן. ולא יובן זה על המשפט האלקי, כי הוא פוקד עון אבות על בנים ועל בני בנים על שלשים ועל רבעים, ואם כן דינא זוטרא ודינא רבא איכא בינייהו.²²

וּתְפִתָּה הָאָרֶץ אֶת פִּיהָ וּתְבַלַּע אֶתֶם וְאֶת קִרְחַ בְּמֹות הָעֵדָה בְּאֶלֶל הָאֵשׁ אֶת חַמְשִׁים וּמֵאתַיִם אִישׁ וַיְהִיו לְנֶס: וּבְנֵי קִרְחַ לֹא מָתוּ: (במדבר כו יא).²³

מתוכח עם דרשתו של ר' יוסי בר חנינא בגמרא מכות ותובע את כבודו של משה. כך או כך, נראה ששני המדרשים האלה מנהלים דיאלוג מעניין ביניהם: למי מגיע הקרדיט על כינון העקרון המוסרי-דתי: "איש בחטאו יומת", למשה או ליחזקאל?

¹⁹ גם מקור זה נראה כמעדיף את יחזקאל ואינו מתייחס כלל לפסוק בפרשתנו. ולא רק מיתה, אלא גם ייסורים ומחלות, אינם באים על האדם אלא בשל חטאיו ומעשיו הוא. אלא שלהישענות על יחזקאל יש מחיר. משה מתמקד בנושא פקידת עוונות מאבות לבנים ומבנים לאבות ואילו יחזקאל מדבר בנושא הרחב של שכר ועונש. ראה שוב הערה 3 לעיל. חז"ל היו מודעים לכך שאינו מבינים את נושא שכר ועונש בעולם הזה ושייסורים באים על האדם לא רק בגין חטאים שעשה אלא גם כניסיון או "זיכרון" וכבר אמרו: "לא הם ולא שכרם" (ברכות ה ע"ב). אחרי השואה ושאר פרעות ופוגרומים שעבר עם ישראל לדורותיו, קשה לנו להשלים עם הקביעה: "אין מיתה בלא חטא ואין יסורין בלא עון" ובעצם עם דברי יחזקאל וגם דברי משה "איש בחטאו יומת".

²⁰ פרק כא בספר שמואל ב מתאר את אחד הסיפורים הקשים שבתנ"ך, סיפור מסירת צאצאי בית שאלו האחרונים בידי דוד לגבעונים שבקשו לנקום את ההרג שעשה בהם שאלו. זאת לאחר שהיה שלוש שנים רעב בארץ ודוד מבקש לדעת על מה נענשו והקב"ה עונה לו: "אֵל שָׂאוֹל וְאֵל בֵּית הַדְּמִים עַל אֲשֶׁר הִמִּית אֶת הַגְּבַעְעִים". לפרשה קשה זו הקדשנו דף מיוחד בשם [הגבעונים](#) בפרשת נצבים, וכאן נביא רק הדרוש לעניינינו.

²¹ בכל הכבוד לדרישה של הגבעונים לנקום בצאצאי בית שאלו וסירובם לכל פיצוי כספי שהציע להם דוד (ראה שם בשמואל), נשאלת השאלה איך עשה זאת דוד כאשר בתורה נאמר: "לא יומתו אבות על בנים ובנים לא יומתו על אבות"? תשובת הגמרא היא שהיה כאן חילול שם שמים בפרהסיא שמצדיק עקירת "אות אחת מן התורה", בעצם פסוק שלם. מסבירים המפרשים שהמעשה שעשה שאלו שהמית את הגבעונים היה חילול השם בכך שלא שמר את השבועה שנשבעו להם יהושע וישראל והדרך היחידה לתקן זאת היה במעשה הנקמה הזה. והכל בעיני הגויים שמסביב כפי שמסביר שם רש"י. לא ניכנס כאמור לכל הסיפור הקשה הזה, רק להראות שבפועל וע"י דוד כאן לכאורה כן הומתו בנים בעוון אביהם. מקרה נוסף הוא חטאו של עכן בן כרמי שלקח מהחרם של יריחו שעפ"י פשט הפסוקים שם (יהושע פרק ז) הומתו גם בניו ובנותיו. ראה בעניין זה פרקי דרבי אליעזר פרק לו שאומר שגם הבנים חטאו "שידעו בדבר ולא הגידו" ולעומתו פירוש רלב"ג שם שמדקדק בפסוקים שרק עכן לבדו הומת. וכבר הקדשנו דף מיוחד לסיפור עכן בפרשת מסעי.

²² כחלק מהתשובה שאברבנאל נותן לשאלה הנ"ל לגבי דוד והגבעונים, הוא מציע אבחנה בין "לא יומתו אבות על בנים ובנים לא יומתו על אבות" בפרשתנו שהוא ציווי לבית דין: "היא אזהרה לבית דין במשפט האנושי שלא יעשו כן", ובין "פוקד עון אבות על בנים וכו'" שהוא בדיני שמים, הוא "המשפט האלוהי" – לא האנושי. על בסיס הבחנה זו הוא מנסה להסביר את מעשהו של דוד שהיה "על פי ה' במאמר נביא או במשפט האורים והתומים", אבל אותנו מעניינת עצם ההפרדה בין המשפט האנושי ודין שמים. הפסוק בפרשתנו מדבר על מגבלות כוחו של בית הדין! שים לב ללשון "יומתו" ו"יומת" בפסוק בפרשתנו ובין "פוקד עון אבות". הבחנה זו של אברבנאל מצויה גם בפירושו על הפסוק בפרשתנו כשהוא מקשר את הכל לפסוק בספר ויקרא יט טו פרשת קדושים: "בצדק תשפוט עמיתך". ראה דבריו בפרשתנו: "ויותר נכון אצלי שיאמרו שהמצוה הזאת נכללת באמרו שם (פ' קדושים) בצדק תשפוט עמיתך. כי הצדק האמתי איש בחטאו יומת ובנים לא יומתו על אבות ואבות לא יומתו על בנים. ... והוצרך לבאר פה לא יומתו אבות על בנים איש בחטאו יומתו. כדי שלא יחשוב השופט שאחרי שהם יתברך הוא פוקד עון אבות על בנים. ובעיר הנדחת יומתו בנים על חטא אבותם יעשה כן גם הוא לכן הזהירו שלא יעשו כן אבל בצדק ישפוט את עמיתו". בקיצור, החשבונות של הקב"ה בהנהגתו בעולם מתי ועד כמה ואם בכלל הוא פוקד עוונות אבות על בנים ובנים על אבותם, ואיש בחטאי חברו כחברה כוללת, וערבות הדדית וכו', הם עניין אחד. ובית דין אנושי ששופט ומעניש בנים בחטאי אבות וההפך הוא עניין אחר!

²³ לקראת סוף דברינו נראה להציף שוב את הפסוק הזה שכבר נזכר בקצרה בהערת שוליים 5 לעיל. ההבחנה החשובה שעושה אברבנאל בין דין שמים ודיני אדם בבית דין של מטה יכולה לפתור את העימות כביכול בין יחזקאל למשה הנ"ל ואת השאלה איך מתעלמת הגמרא במסכת מכות מהפסוק בפרשתנו ומעמדת ישירות את "פוקד עון אבות על בנים" עם הפסוקים ביחזקאל פרק יח. משה עושה את הצעד הראשון ומפריד בין דין שמים: "פוקד עון אבות על בנים" ובין בית דין של מטה שמצווה לא להעניש אבות בגין מעשי בניהם וההפך. "איש בחטאו יומתו" – בבית דין. והחידוש של ספר מלכים הוא שאמציה החיל כלל זה גם במקרה של רוצחי אביו כשיש אכן סכנה שהבנים ינקמו את נקמת מות אביהם וישובו וינסו להתנגש בחיי המלך – דבר שהיה מאד מקובל בהיסטוריה. בא יחזקאל ומתייחס גם לדין שמים ואומר: גם בדין שמים לא יומתו אבות על בנים: "הנפש החוטאת היא תמות". אין "פוקד אבות" גם בדיני שמים. אין ספק שפרק יח בספר יחזקאל מדבר על דיני שמים והחשבונות שבין הקב"ה לעם ישראל. זה פשר

שבת שלום
מחלקי המים

מים אחרונים: ראה פירוש בכור שור (מובא גם בחזקוני) שמרכז מאד את פוקד עוון אבות: "כך היא המידה, אם אדם חוטא, הקב"ה ממתין לו אולי ישוב. או שמא בנו יהיה צדיק ואינו נפרע ממנו. ואם יהיה בנו רע הקב"ה ממתין גם לו אולי ישוב. או שמא יהיה הבן טוב, וכן השלישי. ואם הרביעי רע, מכחידו מן העולם בעונותיו של עצמו, שכבר הוחזקו אבותיו [לרשעים]. ולא גרמו לו עונות אבותיו, אלא שאין הקב"ה ממתין לו. ומכל מקום אין הקב"ה פורע ממנו אלא מה שהוא עצמו חוטא, וזה "פוקד עון אבות", שאם לא היו אבותיו חטאים, לא היה פורע ממנו.

הגמרא במכות והכל לכאורה טוב ויפה, אלא שאז צף ועולה הפסוק הנ"ל ואומר: "ובני קרח לא מתו"! ופשיטא ששם מדובר בדיני שמים, וזאת כבר בספר במדבר עצמו! ונשארנו בצריך עיון. עד שנפתור שאלה זו ונקבל תשובות משואבי המים, ראו דברינו [ובני קרח לא מתו](#) בפרשת קרח, הם שהשאירו לנו פרקי תהלים לקרוא ולשאוב תקווה לדורות.